

HORTUS AMICORUM

HORTUS AMICORUM

Köszöntőkötet Egyed Emese tiszteletére

Szerkesztette
BARTHA KATALIN ÁGNES
BIRÓ ANNAMÁRIA
DEMETER ZSUZSA
TAR GABRIELLA-NÓRA

Kolozsvár, 2017

A kötet megjelenését a Communitas Alapítvány, a Bethlen Gábor Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatta.

További támogatók:

© Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2017

Felelős kiadó

BIRÓ ANNAMÁRIA

Korrektúra

ANDRÁS ZSELYKE

Műszaki szerkesztés, tördelés

BODÓ ZALÁN

Nyomdai munkálatok

IDEA nyomda, Kolozsvár

Felelős vezető

NAGY PÉTER

A borítót Raul Ciosescu festményének felhasználásával Mohácsi László Árpád készítette.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Hortus amicorum : köszöntőkötet Egyed Emese tiszteletére / szerkesztette: Bartha Katalin

Ágnes, Biró Annamária, Demeter Zsuzsa, Tar Gabriella-Nóra. - Cluj-Napoca :

Erdélyi Múzeum Egyesület, 2017

ISBN 978-606-739-077-3

I. Bartha, Katalin Ágnes (ed.)

II. Biró, Annamária (ed.)

III. Demeter, Zsuzsa (ed.)

IV. Tar, Gabriella-Nóra (ed.)

82.09

TARTALOMJEGYZÉK

LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ: Ünnepünk van 9

Ouverture – Kolozsvár

<i>KIRÁLY LÁSZLÓ: A parton álló örökkévalóság</i>	11
MARKÓ BÉLA: Én is szerettem Árkádiát.....	12
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN: Utazóvers.....	12
KARÁCSONYI ZSOLT: Trójai ősz.....	13
ANGI ISTVÁN: Aki magához engedi a szavakat.....	14
ANTAL BALÁZS: Iskola a határon túl.....	16
BÁNYAI ÉVA: Emlékképek a hátsó padból.....	22
KOMMER ERIKA: Levelek és sorok.....	23
LÁNG ORSOLYA: Így esett.....	24
LŐRINCZ GYÖRGY: Ébredés.....	25
MÁRTON EVELIN: Lost in You.....	30
SZÁNTAI JÁNOS: Elvarratlan.....	33
SZILASI LÁSZLÓ: [Előtörténet].....	36
BERSZÁN ISTVÁN: Szélbe írt dal.....	39
FEKETE VINCE: 6 haiku a hatvanéves Egyed Emese köszöntésére.....	39
SIRATÓ ILDIKÓ: Haiku-szorú Emesének.....	40
JUHOS-KISS JÁNOS: Csalódott szívünk.....	44
BALÁZS F. ATTILA: Énekel a fa.....	44
Puzzle.....	45
Kolozsvár.....	45
SZENKOVICS ENIKŐ: Franz Hodjak: Homokkal teli bőrönd.....	46
SZŐCS GÉZA: A Carbonaro-történetekből.....	49
GALUSKA LÁSZLÓ PÁL: Szerelmese.....	50
CSATA ADÉL: Egy nagyságos elmének költeményes szüleményei.....	61
KERTI JÓZSEF: „Egy szép elmének” verseiről.....	66
KÓNYA-HAMAR SÁNDOR: Kolozsvári orgona.....	72
A professzor asszony kérése.....	73
KISS ZSUZSÁNNA: Pillanatok.....	74
Pannon rejtély.....	75
SZILÁGYI ISTVÁN: Versenyben a múlt idővel.....	76

A középkortól a 19. századig

MARGÓCSY ISTVÁN: <i>Epistola ad humanissimam Dominam Professorem</i>	79
EGYED PÉTER: Egy tanító költemény, szinte szózat	82
FARMATI ANNA: Mesterkedő költői játék	84
CORNELIUS ZEHETNER: „Vom Glanz erdrückt”	86
SZÖRÉNYI LÁSZLÓ: Mindszenti Antal a Zrínyiekről.....	92
TÜSKÉS GÁBOR: Elbeszélő művészet és morális szemlélet Mikes Kelemen <i>Törökországi leveleiben</i> I.	98
BARICZ ÁGNES: Egy adat a <i>Mennyei tárház kultsa</i> 18. századi történetéhez	108
VOGEL ZSUZSA: Költészeti minta vagy közkinccs	114
SZÉLL ANITA: Heltai Gáspár magyarországi és erdélyi részleges „szemléje” 1879-től 2011-ig	122
RÁCZ EMESE: A nagyenyedi Bethlen-kollégium könyvtárának katalógusai a 18. század derekán	131
KATONA TÜNDE–LATZKOVITS MIKLÓS: A harántoktáv alakú albumok poétikája (2.)	136
PAPP KLÁRA: „mint Phoenix porából ...”	149
PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA: Három episztola Sajnovics Jánoshoz.....	156
KÁNYÁDI ANDRÁS: Szerelmes földrajz, felvidéki stílusban	166
SIMONCSICS PÉTER: Bessenyei György alakja drámáinak tükrében	172
PENKE OLGA: Mi az irodalom?	176
LOKODI ÉVA-ILDIKÓ: Fekete János alteregója	184
BIRÓ ANNAMÁRIA: „A Levél pedig iratik és megyen első tűzzel”	190
SZILÁGYI MÁRTON: Egy Csokonai-adat értelmezhetőségéről	204
FRIED ISTVÁN: Kazinczy Ferenc Barcsay Ábrahámról	208
DEBRECZENI ATTILA: Kazinczy versei Toldy Handbuchjában	214
RATHMANN JÁNOS: Goethe és Herder, a két „német Rousseau”	221
RATZKY RITA: Petőfi kötettszerkesztési elvei az 1847-ben megjelent <i>Összes költemények 1842–1846</i> című kötetében.....	225
LABÁDI GERGELY: Évnapok: visszaemlékezni, elmélkedni, ábrándozni	233
BILIBÓK RENÁTA: A napló időszerkezete	239
VARGA P. ILDIKÓ: Egy 19. századi finn feminista Magyarországon	244
KOZMA DEZSŐ: A két Wesselényi szellemi öröksége irodalmunkban	248
BERKI TÍMEA: A tanítványok barátja.....	257
EGYED ÁKOS: A bodosi almanemesítő	264
PAPP ATTILA ZSOLT: <i>A Milford-öböl felé</i>	269

Olvásónapló és kritika

LÁSZLÓ NOÉMI: <i>Emesének</i>	271
UNGVÁRI LÁSZLÓ ZSOLT: <i>Fabulae mystica</i>	273
SELYEM ZSUZSA: <i>Psyché</i> a kánonban	280
BANDI IRÉN: Az emlékezés körei Péterfy Gergely <i>Kitömött barbár</i> című regényében....	286
PIELDNER JUDIT: Az idegenség heterotópiái Péterfy Gergely <i>Kitömött barbár</i> című regényében.....	293
KOVÁCS FLÓRA: <i>Patak és virág</i>	298
KOKOLY ZSOLT: <i>A Sinistra körzet jogi világa</i>	304

DERÉKY PÁL: Heimito von Doderer a császárkor alkonyának bécsi hangulatáról és az összedőlt díszletek helyén épülő új világról.....	310
MOLNÁR BODROGI ENIKŐ: Nőiség, hit, szabadságvágy és korlátok.....	316
DEMETER ZSUZSA: „De hát a szabadsággal élni nem tudok”.....	322
TAPODI ZSUZSA: A kimondás bátorsága és az esztétikum vigasza.....	327
MOLNÁR VILMOS: <i>Mese a szemöldökről</i>	336

Színházak vonzásában

SZAKOLCZAY LAJOS: <i>Öt</i>	337
BODÓ MÁRTA: Színjátszás és nevelés Kolozsmonostoron.....	339
KILIÁN ISTVÁN: Magyarra fordított drámacímek és -adatok Marosvásárhelyről (1703–1761).....	346
PAUL S. ULRICH: „Wenn Leute vom Theater reden, / Gedenken meiner selten sie”.....	361
TAR GABRIELLA-NÓRA: A 18. századi gyermekszínház feltáratlan forrásai.....	377
CZIBULA KATALIN: Szigethi Gyula Mihály vígjátékszerző munkásságáról.....	386
DEMETER JÚLIA: A vitézi játék hagyománya Katona József két korai drámájában.....	394
NAGY IMRE: A nyelv foglyai.....	399
BOÉR MÁTÉ: A Szerző nevet.....	408
GAJDÓ TAMÁS: „Ez a magyar játékszín, a legelső...”.....	413
BARTHA KATALIN ÁGNES: Társas viszonyok és Prielle Kornélia.....	419
KESZEG VILMOS: Élőképek tordai színpadokon (1900–1911).....	429
JANKÓ SZÉP YVETTE: Színház az egész... színház.....	447
BRÉDA FERENC: <i>Emlékemelvény Egyed Emesének</i>	451

Olvasatok a 20. századból

SZAJBÉLY MIHÁLY: <i>Csáth-apokrif</i>	453
BERNÁD ÁGOSTON ZÉNÓ: <i>Das Österreichische Biographische Lexikon 1815–1950</i>	457
BÍRÓ BÉLA: „Förtelmes volt és gyönyörű”.....	468
BERTHA ZOLTÁN: „Micsoda hazába küldtél élni Isten”.....	473
GAAL GYÖRGY: Az erdélyi nőnevelés első fellegrója: a „Dezserándó”.....	478
LÁNG GUSZTÁV: Dsida Jenő költészete mai szemmel.....	491
DÁVID GYULA: Az 1956-os forradalom napjai és a megtorlás évei Kolozsváron.....	497
CSEHY ZOLTÁN-POLGÁR ANIKÓ: A kombinatorikus szabadvers.....	511
BORSODI L. LÁSZLÓ: Átiratok átírása – maszk palimpszeszttel.....	526
POMOGÁTS BÉLA: Nemzeti integráció – nemzeti irodalom.....	532
BENŐ ATTILA: Versfordítás: a lehetlenség lehetőségei.....	536
KISS ENDRE: A dekonstrukció három pillére és a műelemzés lehetősége.....	541
BENDA MIHÁLY: „Egy szöveg, amely örömről szól, csak kevés lehet”.....	549
SERESTÉLY ZALÁN: Történetetlen istenek.....	554
FERENCZES ISTVÁN: <i>Sans mot dire</i>	560

Tabula gratulatoria	561
----------------------------------	-----

„mint Phoenix porából ...”*Adalékok a miskolci életmód és művelődés történetéhez*

Csaknem két évtizede annak, hogy a kolozsvári Jósika hitbizományi levéltárban végzett kutatásaim szüneteiben Egyed Emese lelkesedéssel mesélt nekem színháztörténeti kutatásairól. Nagy rácsodálkozással találtuk meg a közös beszédtemát, hiszen én akkor éppen Miskolc történetének művelődéstörténeti fejezetét írtam, s ezenközben sok érdekességet találtam a magyar nyelvű színháztörténetéről. Miközben a kolozsvári kutatás éjszakai óráiban a miskolci kötetet dolgoztam, a szerkesztők a korábban leadott anyag alapján már igen előrehaladtak munkájukkal, így úgy esett, hogy az általam 2000 szeptemberének első hetében véglegesített változatnak csak kisebb része került bele a megjelent könyvbe.¹ Most, hogy Emese jubileumát köszöntsem, kutatásaimmal ehhez a témához nyúltam vissza, s nyújtom át az ünnepeltnek tisztelettel.

A miskolciak életkörülményeit a 18. század elejétől a polgári forradalomig tartó másfél évszázadban a mezőváros polgárainak gazdálkodása, anyagi gyarapodása, valamint élet- szemléletének változása befolyásolta. A város lakosságának összetétele (a nemesség viszonylagosan magas száma, a befogadott idegenek: görög, szerb, zsidó kereskedők jelentős aránya) meghatározta, hogy a viselkedésben, az építkezésekben, a vásárlásokban, a szokásokban stb. kik a mintaadók, s az általuk közvetített kulturális hatások is igen finoman érezhetőek voltak. Miskolc a korszakban végig nyílt és befogadó város maradt, bár ez a helyzet nem kevés konfliktust okozott. Az elfogadást segíthette, hogy a befogadottak többnyire készséget mutattak a közcélok támogatására, s a város gyarapítására.

Miskolcon számos példája volt a „tanult kultúra” (nagyhagyomány) és a „népi kultúra” (kishagyomány) egymásra hatásának.² Iskolába, főleg gimnáziumba nem járhatott mindenki; a színház, a kávéház, a környékbeli fürdők és kirándulóhelyek már többek előtt nyitva álltak; a templom, a piactér vagy a kocsmá nyilvánossága és hagyományai azonban már mindenkit érintettek.

A belvárosban a 18. század építészeti hagyatékát főleg a templomok (mindszenti templom, református templom, az ortodox templom), a mellettük épülő iskolák, a lányok kisiskolái, az ispotályok, a paplakok és a tanítói-professzori lakások, valamint a század végétől egyre növekvő számban épülő kőből épült lakóházak jelentették.

A 18. század első felében kétségtelenül az 1728-ban Althan gróf, bíboros, váci püspök és tapolcai apát által elkezdett, és utóda, Máriássy Sándor segédpüspök által 1743-ban befejezett mindszenti templom építése bizonyult a legnagyobb vállalkozásnak.³

¹ A tanulmány az NFKI K 120197 számú pályázatának keretében és támogatásával készült.

PAPP Klára, *Műveltség és művelődés = Miskolc története*, III/2. Miskolc, 2000, 737–834.

² Peter BURKE, *Népi kultúra a kora újkori Európában*, Bp., 1991, Századvég, 44. és 78.

³ Főegyházmegyei Levéltár, Eger – Canonica visitationes (1746) Gyulai Éva fordítása. – Máriássy időszakára tehető a főltár elkészítése és a templompadok kifaragtatása is.

A reformátusok nagy, kőből épült temploma mellett állt egy – szintén kőből épített – harangtorony, amelyben négy nagy súlyú harangot helyeztek el, s amelyet órával is ellátták.⁴ A templom legnagyobb harangját a II. Rákóczi Ferenc fejedelemtől kapott tizenegy mázsányi törött rézagyúból (és az egyháznál lévő aprólék rezekből) öntették egy Podalniczky György nevű lengyel harangöntővel. A harang elkészülte utáni Orbán-nap óta a templomba menetle ezzel a haranggal kezdtek harangozni.⁵

A templomok mellett a katolikus iskolaépületek a század első felében még igencsak gyenge anyagból felépített s kezdetleges építmények voltak. A minoriták által a kisdgimnázium számára vásárolt „házacska” sövényből és tapaszból állott, teteje szalmával vagy náddal volt fedve. Csak a minorita rendház mellett 1753-tól megnyitott új iskolát építették zsindeletésre, s látták el jó anyagból készült kályhákkal. Jó fundamentumú, „szilárdabb anyagból épített” iskolája azonban csak az 1770-es évektől volt a katolikus tanulóknak.⁶

A reformátusoknak ellenben már 1746-ban kőből épült, bentlakásos iskolájuk volt, amelyet „lecekből és fatörzsekből álló kerítés övezett”. A tantermek azonban piszkosak voltak, még 1827-ben is csak sürgető kíváncsalmként fogalmazták meg a rend és a tisztaság megtartásának szükségességét (négy gyermeket kell közseprésekre kirendelni!), s követelték a deszkáztatás elkezdését.

Az iskola épületénél nagyobb gondot fordítottak a reformátusok is a professzor kőházára, s még inkább a két prédikátoréra. A szuperintendens egyemeletes, háromszobás, zsindelettel fedett kőházában egy „oldalsó szoba szolgált a könyvek őrzésére,” s a tanulmányok folytatására, de hasonlóan írták le a másik prédikátornak, Tokai Györgynek az előzővel átellenben álló kőházát is. Mindkettő alatt nagy, kőből épült pincében tárolták a Szentgyörgy és a Tűzköves nevű szőlőhegyen termett egyházi szőlők borát.⁷ Amikor 1822-ben a rektor házának fedele leégett, részletes felmérés után készítettek tervet az átépítésre. Az 1823. márciusi kimutatás szerint 2276 forint 30 krajcárba kerülő munkálatok során a leégett tető újjaépítésén túl a falak kőből való építését, a fűtés korszerűsítését is megoldották. A falak alját a kőműves „jó sárga kőből” volt köteles felrakni, s a tavasszal elkezdett munkát Szent György-napra be is kellett fejeznie.⁸ A református egyház ingóságairól készült 1828. évi kimutatás szerint⁹ a professzorok házáinál mindenütt összeírtak „könyv tartó Stelázsit” Korponai József rektor-professzornál pl. két sárga karszéket, kék nyoszolyát, nagy kerek fenyőasztallal, az oldalszobában „falban lévő Almáriummal”.

Az iskolákhoz és a tanári lakásokhoz hasonlóan a 18. század végétől többnyire kőépületek voltak a vendégfogadók és kocsmák, a diósgyőri uradalom által bérbe adott kávéházak, majd a megépülő színház és a nyomdák is.

⁴ Főegyházmegyei Levéltár, Eger – Canonica visitationes (1746) – A legnagyobb harang 11 mázsa, a következő 7 mázsa, a harmadik 3 mázsa 50 font, a negyedik 1 mázsa 50 font súlyú volt. A katolikus vizitátorok szerint valaha Szent István vértanú tiszteletére szentelt katolikus templom volt, amelyet a „felkelések” idején szereztek meg a reformátusok. A valóságban a reformáció idején került át a templom a protestánsokhoz.

⁵ Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei. Levéltár. (SRK. Lt.) R. B. I. 5/ 1.

⁶ BAJAI Amand, *A miskolczi kir. kath. gymnasium története, 1729-1885.* = *A miskolczi kir. kath. gymnasium értesítője az 1887-88. tanévről*, szerk. POLGÁR György, Miskolc, 1888, 8. és 12.

⁷ Főegyházmegyei Levéltár, Eger – Canonica visitationes (1746) A görög papnak ekkor még nem volt háza, a görögök közössége adott neki szállást.

⁸ SRK. Lt. R. B. I. 4/1. Tomka Miklós kurátor és Kun János kőműves mester szerződése, amelyet az eklézsia levéltárába helyeztek.

⁹ *Uo.*, R. B. I. 5/5. (1828)

A város leginkább frekventált területeként tartották számon a Piac utca (mai Széchenyi utca) környékét. Az építetők anyagi viszonyai mindig meghatározták az épületek minőségét. Az 1781. május 25-ei tűzvész nyomán, amely 204 házat és 257 pincét hamvasztott el, a 18. század vége a nagy építkezések-átépítések időszaka lett. A naplóról ifjabb Szűcs Sámuel családjának pl. 1797-ben, a nemesi felkelés idején már állott itt egy kőháza, valamint a Klastrom utcában volt egy vályogból épített másik épülete is. 1805-ben azonban a Klastrom utcában is kőházat építettek.¹⁰

A Prágából 1851-ben viszontagságos úton Miskolcra érkező Némcová asszony ezt a széles főutcat, „amely egyúttal tér is”, rendezettnek, magánházakkal és középületekkel rendelkezőnek írta le, ahol ekkor már kövezett járdákat építettek ki. Az esőzések miatt azonban még a járdákon, a „házak tövénél” is bokáig ért a sártenger, az utca közepén pedig a lovak hasáig. A Piac utcán voltak a 19. század közepén a legjobb boltok, többnyire idegen kereskedőkkel.¹¹

A város kőépületei mellett a 19. század elején még szembetűnő lehetett az igen sok külvárosi „rongyos viskó”, amely miatt a Miskolcra érkező Déryné első látásra kellemetlennek látta a várost. Úgy tűnik, a változás nem volt túlságosan gyors, hiszen Božena Némcová még 1851-ben is csak „sárból döngölt nyomorúságos viskók” gyanánt emlegette a külvárosok házait, amelyekben döngölt föld a padló, s bútorzatuk is egy lócaból és asztalból álló, magasra púpozott fekvőhellyel a gyermekek és az asszonyok számára. Igaz, ő volt az, aki a mellékutcák emeletes kő- és téglaházaira is felhívta a figyelmet, megjegyezve, hogy ezek száma nem nagy, s inkább módos polgárok és nemesek lakják. Április 28-án maga is egy „nagyon tiszta, (...) árkaDOS” földszintes házban szállt meg családjával együtt, egy özvegyasszonynál.

Komáromy Károly kamarai kasznár családját Déryné is hasonló szimpátiával mutatta be emlékirataiban, hiszen az előadások után igen gyakran otthonukban töltötte az estét, vagy inkább a fél éjszakát. A nagy ebédekre, nagyszerű „ozsonnák”-ra, a kocsiládába rakott tortákra és egyéb süteményekre, a „válogatott virágokkal” teli szép virágos kertre a kedélyes és kényelmes élet példájaként emlékezett a híres színésznő.¹² Alapvetően megegyezett Déryné és Némcová véleménye a miskolcrai szokásairól, bár Déryné sokkal természetesebben fogadta el a kisváros előkelőinek barátságát, mint a prózaíró, néprajzi megfigyeléseket folytató s a szociális problémákra láthatóan érzékenyen reagáló ifjú családanya. A színésznőnek is feltűnt azonban, hogy a kassai az igazi „művelt publikum”, ahol a „grófnők nagyon pártolták a német színészeket”, s ahol – nagy tetszésére – őt magát is megrésztelték: „Teensaszony”-nak szólították.¹³

¹⁰ Hermann Ottó Múzeum Történeti Adattára (HOM Történeti Adattár) 53.43901-5 – Ifj. Szűcs Sámuel naplója 1–5. Mivel a család vagyonát a Tetemvárban lévő pincével, a 20 kapás szőlővel és a Téglá színnél lévő szántófölddel együtt csak 2000 forintra becsülték, egy Sepsí András nevű vargával (akinek 1000 forintot érő vagyona volt) együtt kellett a törvény szerinti – 3000 forintot érő jószág utáni – egy lovas katonát (Simon Györgyöt) kiállítaniuk.

¹¹ Božena NÉMCOVÁ *Miskolci levelei* (1851) (Cseh eredetiből fordította Domin Károly) = *Múzeumi füzetek* 15, Miskolc, 7–31, 1963, 11–14. – Igen sajnálatosnak tartotta, hogy a helybeliek nem ismerték fel a sok piszkos pocsolya betegségeket okozó voltát. A szegénység azonban az idegeneket sem kerülte el, hiszen az élénk figyelmű fiatalasszony éppen a zsidólakta utcákban fedezte fel „a legszegényebb zugok”-at.

¹² *Déryné naplója* I. k. Sajtó alá rendezte Réz Pál, 319–321. – Azt ő is megerősítette, hogy „mindig kocsin vittek a színházba”, tehát Komáromyék is a kocsin utazó nemesek sorába tartoztak.

¹³ *Uo.*, 345–348. Déryné csak azt fájalta, hogy a kassai „polgárság nem értett magyarul, nagyon a német társasághoz szokott”.

A miskolci színház alapkövének letételére 1819. május 17-én került sor, s 1823-tól tartottak benne rendszeres előadásokat.¹⁴ Az épület belső kiképzésében 1828-ig még további bővítéseket végeztek. A borsodi birtokosok, polgárok jelentős hozzájárulást nyújtottak, bár az eredetileg tervezett 40 ezer forint helyett csak 15 ezer forintot tudtak összegyűjteni. (Vay Ábrahám alispán például saját pénzén 32 páholyt s azok fölé karzatot emeltetett.)¹⁵ A be rendezés egyes darabjai régiiek voltak, a Pesten kiadott *Honművész* című lap legalábbis még 1837-ben is azt kritizálta, hogy „a székek és a belpadok majd mind a volt csizmadia színi játékszínnek romjai”.¹⁶

A játékszín bevételei elég ingadozóak voltak. Oroszfői Pergő Celesztin, az 1824. év színi-igazgatója igyekezett javaslatokat tenni a direktciónak, hogy azok mintegy „finom mértékül” használva, segítsenek a „szűk idő mostohaságaiban” nehezen jövedelemhez jutó színésze-ken. A felvetés lényegében kosztolást vagy „minden Játtzó Tag” számára élelmezési segít-séget tett volna lehetővé: búza, bor, zsír, esetleg szalonna juttatásán keresztül. Az igazgató azért kérelmezte a természetbeni juttatásokat, mert a megállapított fizetések „csak papíron állnak” a jegyzékben megállapítottak szerint, másrészt a mindennapi ellátás szükségleteinek előteremtése elvonja a színészek figyelmét és energiáját az önműveléstől. (A 17 társulati tag jegyzék szerinti fizetése összesen 630 forintot tett ki, az énekeseké volt a legmagasabb: 60 forint.)¹⁷

A színház építésében jelentős anyagi áldozatot vállaló vármegye a színtársulatokkal sza-bályos szerződést kötött. Az 1824. november 15-én szövegezett megegyezés szerint „mivel a Társaság Republicai módon maga magát fizeti”, mindenképpen szükséges, hogy a gazda-sági ügyek lebonyolítására és ellenőrzésére tisztségviselőket: egy fő perceptort, liquidatort, kasszíriust és egy contrallort válasszanak.¹⁸ A darabok kiválasztása és a szerepek kiosztása Celesztin direktor feladata volt, de előírták számára, hogy Székely és Farkas urakkal (mint liquidátorral és contrallorral) egyeztessen.¹⁹ A havi fizetések jegyzéke szerint az igazgatón kívül csak Székelyné kapott 60 forintot, a többiek legfeljebb abban reménykedhettek, hogy többletbevétel esetén még kaphatnak az egyenlőképpen elosztott összegből. A társulattól a színészeknek az egy év lejártakor lehetett megválni, vagyis ez esetben 1825. szeptember 29-e előtt hat héttel be kellett jelenteni felmondási szándékukat. A társulat számára átadott eszközökért a direktor vállalt anyagi felelősséget, hiány esetén ugyanis neki kellett az oko-

¹⁴ 1826-ban Váradon hasonló elképzelés alapján vetődött fel egy állandó színház építésének terve, amelyhez a vármegye 1827-ben gyűjtést indított. Bár jelentős összeg gyűlt össze (csak Váradolaszinnak 10 000 forintja volt), s Pavolny Ferenc debreceni építész tervei alapján elkészült a színház tervrajza is, Lajcsák Ferenc váradi püspök ellenállása s a Helytartótanácschoz küldött feljelentései megakasztották az építkezést. Végül kompromisszumos megoldásként az Apolló vendégfogadó nagytermének átépítését tudták a váradiak keresztülvenni. A nagyváradiak csak 1900-ban tudták a hófehér neoreneszánsz épületben a Szigligeti Színházat megnyitni. KELEMEN István, Várad színház, Nagyvárad, 1997, 42–44. és 170.

¹⁵ Miskolci Nemzeti Színház, 1973, 7. – valamint az adakozók felsorolása ABAFI Lajos, A miskolci színház történetéhez, Figyelő, 12–13(1882), 270–273. és 381–382.

¹⁶ Honművész, 1837, 293–294.

¹⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltára (B. A. Z. m. Lt.) 1501/c. Miskolc város tanácsának iratai, „Miscellanea” (Vegyes iratok) 31. d. 1824, A többi fizetés 20 és 50 ft között mozgott.

¹⁸ Uo. Az 1824. évi, kilenc pontból álló szerződés alapján a fő perceptor őrizte a társulat összes pénzét, de egy forinton felüli kifizetést csak a másik három társának beleegyezésével tehetett, a liquidator ellenőri a perceptort és a kasszíriust, a contrallor pedig a „Biléteket” tartozni a jegypénztárosnak kiadni, s azzal elszámolni.

¹⁹ Uo. A fő perceptor Nagy János lett, a kasszírius személyét a direktor és a contrallor választotta meg. A társulat tagjai a következő színészek voltak: Oroszfői Pergő Celesztin, Székely József, Ungár Anna, Székelyné, Horetzki Terézia, Voshitsné, Székely Zsuzsánna, Farkas József, G. Rác Sándor, Jármi Nagy János, M. Kubay Pál, Szabó János és Gillyén Sándor.

zott kárt megtérítenie. Abban az esetben, ha a havi jövedelmet a miskolci előadásokkal nem érné el a társulat, lehetőséget kaptak a szomszéd vármegyékben való vendégszereplésre is. Tartózkodásuk helyéről és a távolmaradás idejéről azonban természetesen értesíteniük kellett a szerződésüket meghatározó direkciónak. Pergő Celesztin társulata (legalábbis részben) még mindig a Kolozsvárról érkezett díszleteket használta, mivel a direktor igazolta, hogy a Simonffi György dekorátor által kiadott jegyzék szerinti díszletek mind megvannak.²⁰ Egy 1816-ból fennmaradt „Theatralis eszközök” jegyzéke szerint a későbbi dekoráció egy része már ekkor a miskolci társulat használatában volt, hiszen Benke József aláírásával bizonyították azok meglétét. Az évek múlva is használt díszletek mellett már ekkor technikai újdonságnak számíthatott egy dörgő, valamint egy villámló „machina” használata.²¹

A társulat tagjai között igen gyakran keletkeztek kisebb-nagyobb konfliktusok. Egy ilyen összezdördülés-sorozat vezetett az egyik nyári vendégjáték során oda, hogy a Jászberényen, Kecskeméten át előbb Pestre, majd Budára érkező Celesztin-féle társulat két vezető színésze, Székely József és az énekes Székelyné – az őket is egyéves maradásra kötelező szerződés ellenére – a társulattal való végleges szakításra szánták el magukat, s otthagyták a liquidatort állandóan megszégyenítő színidirektort. A Székely házaspárnak a direkciónak írott leveléből egyrészt az igazgató laza pénzügyi fegyelmeiről (hol 24, hol 12 forinttal többet számolt a kellesténél), másrészt emberi gyengeségeiről (sérlemelte például, hogy tudta nélkül írtak újságcikket a társulatról) értesülhetünk, de hírt kaphatunk a Celesztin játékát ért udvariasnak éppen nem nevezhető színkritikáról is: a Hamletet játszó direktort ugyanis „örökké náthás, ketsce hangúnak, és falsch Declamatornak” nevezték.²²

A Borsod vármegye által kirendelt „Theatralis Directió” és a „Nemzeti Énekes és Színjátszó Társaság” megállapodását 1829-ből is ismerjük.²³ Ekkor már egy másik társulat játszott Miskolcon, ugyanis 1829 februárjában Komlóssy Ferenc direktor ajánlotta az első alispán figyelmébe a vezetése alatt álló színészeket.²⁴ Ez az előírás hat pontban határozta meg a társulat kötelességeit. A szerződés életbe lépésének napjától meg kellett változtatni nevüket, s a „Borsod vármegyei és Tisza mellyéki Nemzetes Énekes és Színjátszó Társaság” elnevezést kellett viselniük. Egy esztendőre ingyen bocsátották a színészek rendelkezésére a színház épületét, „minden hozzá tartozandó Decoratiókkal, eszközökkel, Bibliothekával és öltözet beli készülettel”, de azoknak teljes felelősséget kellett vállalniuk a megőrzésért, s az épület fenntartásáért. (Ezért készítettek alapos leltárt a díszletekről és a ruhákról, hogy az év elteltével ellenőrizhető legyen a gondos megőrzés.)²⁵

²⁰ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1501/ c. 31. k. A dekorációt eredetileg Edes Györgynek küldték, tehát feltehetően korábban is használták már. Erre utal, hogy a ház- és a kunyhóforma ekkorra már a „rongyos” jelzővel illetett régi darabok közé került. Rendelkeztek még erdő, parasztszoba, sárga és zöld szoba, tömlőc, utca, „triumphális szekér” és két darab „ajtós kőszikla” díszlettel, valamint hét gyertyatartó oszloppal is.

²¹ *Uo.*, 33. k. Többek között trónus, várfal, várkapu, vártorony, egy oltár, egy illuminatio, hat darab Sámson-oszlop, két rablánc pléhből, hat fagyús lámpás stb. tartozott az első díszletek közé.

²² *Uo.*, Az elitáló kritika megszületését erősítette, hogy a dán királyfi szerepét nem olyan régen egy bécsi színész, egy bizonyos Kunszt nevű játszotta Budán.

²³ *Uo.*, 1829.

²⁴ *Uo.* A levélben az igazgató Dominkovits Lajosra hivatkozott, akit az alispán a javak összeíratására és a játékszínnek az új társulat számára való átadására utasított. Mellette Kilényi Dávid is ajánlotta a viceispánnak 16 tagból álló társulatát, aki arra hivatkozott, hogy a Kassán lévő énekes társulat Erdélyből Pestre jutása az ő direktorsága alatt következett be.

²⁵ Hiány vagy gondatlanság esetén a vármegyét felhatalmazták a jogorvoslatra, kimondva, hogy az „magának tellyességgel elégtételt vehet.” 1815-ben magyar, német öltözeteket, katonaruhákat, valamint „török, szeretsény, görög és vad” ruhákat vettek számba, ezenkívül kardokat, sapkákat, lábbeliket. Végezetül azokat az öltözeteket is összeírták, amelyekkel Miskolcon szaporodott a társulat jelmeztára, vagy amit ajándékba kaptak a színészek. Benke

1824 után már bizonyosan működött a Játékszín könyvtára, amelyben összegyűjtötték az előadásra alkalmas darabokat és a szerepeket is.²⁶ A 282 darabnak csak a felsorolását őrizte meg a köteteket jelző lajstrom. Ebben azonban a *Hunyadi László*, a *Zrínyi Miklós*, a *Toldi Miklós*, a *Két úr szolgálja* vagy a *Bátori Mária* mellett ott szerepeltek a *Rinaldo Rinaldini*, a *Péter cár utazása* vagy a *Pataki óbester* című közérthetőbb és könnyebben emészthető darabok is. A szerepeket, vagyis „rollékat” abécé szerint vették sorba, s folyamatosan frissítették fel az újabb darabok (pl. a *Mátyás király*) lehetőségeivel.²⁷

A színészeket arra kötelezték, hogy novembertől a következő év farsangjáig egyfolytában játsszanak, vagy jöjjenek vissza a városba, ha „valamely ünnepi alkalom megkívánja”, továbbá mutassanak be egy ingyenes darabot felajánlásul a tűzvészek elhárítására. Ez utóbbi elvárás tükrözte a szervezők folytonos félelmét a tragédiával végződő tüzesetekről, amelyek időről időre megrendítették a várost.

A félelem egyáltalán nem bizonyult alaptalannak, hiszen az 1843-as nagy miskolci tűzvésznek az új színházépület is áldozatul esett, ezért ismét ideiglenes helyszíneken fogadták a társulatokat. 1844-ben újra adakozásból kívántak színházépületet emelni, de a kezdeményezés kudarcba fulladt.²⁸ 1846-ban a helyi kaszinó választmányának elnöke, Szemere Bertalan karolta fel a színházépítés ügyét, amikor felhívásában háromszáz darab száz pengő forintos részvény megvásárlását ajánlotta az ország tehető lakosainak. A sikeres kezdeményezés nyomán 1847. március 27-én a részvénytársaság is megtarthatta első közgyűlését.²⁹ Szemere megnyitó beszédében külön kiemelte: nagy öröme szolgálna, hogy „a szellemi s anyagi jólét emelkedését annyira feltételező vállalkozási szellem Borsodban, jelesül Miskolc polgárainak kebelében is él.” Még az év szeptember 3-án letették az új épület alapkövét. Az építkezés ugyan elindult, de 1849-ben el is akadt, s csak 1857. szeptember 3-án került sor az újjáépített színház megnyitására.³⁰

A miskolci felekezeti iskolák számának folyamatos bővülése, az iskolaépületek állapotának javulása, a tanárok kiválasztása, a könyvtárak, a diákszínházijátás és az önképzőköri mozgalom felkarolása arra a felismerésre vezetnek, hogy az egyházak – eltérő módon és intenzitással – igen fontos feladatuknak tekintették az iskolaügy, a művelődés lehetősége-

József Pesti Nemzeti Játzó Társaságának jelmezjegyzékét egy Salamon zsidó szabó készítette, az eredetét héber nyelven.

²⁶ Uo., 33. k. Az első „Játék Darabok” összeírását tartalmazó protocollumot 1824. augusztus elsején készítették, amely már operák címeit is tartalmazta. A jegyzék alapján azonban azt mondhatjuk, hogy ezek inkább csak zenés darabok lehettek. (Pl. *Falusí borbély*, *Bűbályos vadász*, *Zörgő sapka*, *Tettetett Katalin* stb.).

²⁷ Uo. A kimutatás 1828. február 4-én készült, s Miskolczi György generális perceptor és Dominkovits Lajos voltak jelen az összeírásnál.

²⁸ Összesen 139 forint 73 krajcár gyűlt össze.

²⁹ B.-A.-Z. m. Lt. VIII. 701. A Miskolci Nemzeti Színház iratai: 1. d. . (Jegyzőkönyvek 1817–1854), – Az alakuló közgyűlés jegyzőkönyve. A részvénytársaság első elnöke Szemere Bertalan lett. A titkos szavazással választott végrehajtó választmány tagjai: Dominkovics Lajos, Rácz János, Gansberger Antal, Vadnay Lajos, Hauptmann Vencel, Kun Lajos, Szathmári Pál, Povolny István és Soltész Nagy János lettek. Az első ülésen meghatározták a működés alapelveit is, és bejelentették az akkori 312 részvényt, akik közül 67 Borsod megyén kívüli illetőségű, egy pedig bécsi volt, amit a résztvevők a külföldi tőke érdeklődésének jeleként értékelték. 1847 augusztusára a részvényesek száma már 342-re nőtt. 1848 júliusában Szemere elfoglaltsága miatt tisztújítást tartottak, s Miklós Ferenc megyei első alispánt választották helyébe elnöknek, a választmányba pedig bekerült Pilita Miklós és Gansberger István, valamint Sütő János is.

³⁰ Miskolci Nemzeti Színház, Magyar Színházi Intézet, 2–25. 1973. 8. – A részvénytársaság 312 taggal (köztük 245 borsodival) alakult meg. 1849-re lakások és boltok készültek el, de maga a színházépület még nem épült meg. Lásd PAPP Klára, *i. m.*, 824–825.

inek támogatását. Felvállalták ezt a terhet akkor is, amikor a tanulóifjúság zöme nem a városlakók közül került ki (pl. katolikus gimnázium). A 19. század első felében pedig voltak olyan tanárok, akik a nemzeti irodalom ismeretének szükségességét, a reformkor szellemiségét közvetítették diákjaik felé.

A városlakók igény szintjének változására azonban az iskolán kívüli vagy azon túli ismeretszerzés feltehetően nagyobb hatást gyakorolt. Igen kedvező képet alakít ki a városról az elindult kezdeményezések következetes végig-

vitele. A városlakó vagy ott házat tartó nagyszámú nemes szemmel láthatóan jó kapcsolatok volt képes kiépíteni a vármegye vezetőivel is. Ezt a támogató légkört a város vezetői több esetben tudták sikerrel kamatoztatni, gondolhatunk pl. a színházépítés tervére, a postaközi-hálózatba való bekapcsolódásra vagy arra az állásfoglalásra – Pálóczy László beszédéből idézve: „Csak oly ország és nemzet mondhatja magát szabadnak, hol a nő egy fokon áll a férfival neveltség tekintetében” –, amely alapján sor kerülhetett Karacs Teréz leánynevelő intézetének befogadására és működtetésére.³¹

A mezővárosban megmutakozó törekvések és azok megvalósulása révén érthetjük meg, hogy a település hogyan lehetett képes a művelődéstörténetben komoly szerepet kivívni magának, s már a 19. században egy sokszínű, több iskolával és intézménnyel rendelkező kulturális központtá válni.

³¹ A leánynevelő intézet létesítését Vay Ábrahám gróf karolta fel, s 1844-ben nyitotta meg kapuit. PAPP Klára, *i. m.*, 767–768.